

Διαπολιτισμική πρόσληψη της δραματοουργίας μέσα από τον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα: Μία πρώτη προσέγγιση

Χρυσόθεμις Σταματοπούλου-Βασιλάκου*
Αικατερίνη Διακουμοπούλου-Ζαραμπούκα**

Η ιστορική διατύπωση από τον Απόστολο Σαχίνη ότι «Ο δέκατος ένατος αιώνας είναι ο αιώνας των περιοδικών, γεγονός που ισχύει τόσο για τη δυτική Ευρώπη όσο και για την Ελλάδα», είναι πλέον κοινή πεποίθηση όλων των περί τον αιώνα αυτό ασχολουμένων, με τη διαφορά ότι στη Δύση το 19ο αιώνα τα περιοδικά βρίσκονται στο απόγειο της ακμής τους, ενώ στον ελληνικό χώρο σε φάση εκκίνησης (Σαχίνης 1964, 7).

Αποτελώντας πάντα μέσο έκφρασης της πολιτικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής της εποχής τους, τα περιοδικά στον ελληνικό χώρο εστιάζουν περισσότερο το ενδιαφέρον τους στη δημοσίευση λογοτεχνικών ή επιστημονικών εργασιών, πρωτότυπων ή μεταφρασμένων, ενώ παράλληλα προσανατολίζονται στο να μεταδώσουν στο κοινό τους ποικίλες εγκυκλοπαιδικές γνώσεις με σκοπό την ενημέρωση αλλά και την τέρψη, μετατρέπόμενα έτσι σε περιοδικά ποικίλης ύλης.

Ο κρυμμένος αυτός θησαυρός άργησε να έρθει στην επιφάνεια, παρά το γεγονός ότι το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών ήδη από την εικοσαετία 1960-1980 είχε εντάξει στα ερευνητικά του προγράμματα τη μελέτη των περιοδικών του 19ου αιώνα, ξεκινώντας από τα προεπαναστατικά περιοδικά.¹

Έτσι γενιές ερευνητών κατέθεσαν τεράστιο προσωπικό μόχθο αναζητώντας υλικό από τα περιοδικά αυτά, ανάλογα με τα προσωπικά ενδιαφέροντα ενός εκάστου ή μιας εκάστης, με αποτέλεσμα επανειλημμένες, ασυντόνιστες μεταξύ τους, αποδελτιώσεις και κατασπατάληση ανθρωπίνων δυνάμεων, χωρίς τελικά να έχει επιτευχθεί μέχρι σήμερα η συγκέντρωση του πολύτιμου αυτού υλικού σε μία βάση δεδομένων.

* Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Καθηγήτρια Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, Μέλος της Επιστημονικής Επιτροπής του Προγράμματος «Χρυσυαλλίς» και Επιστημονική Υπεύθυνη του 2ου υποέργου με θέμα «Η πρόσληψη των δραματοουργικών ειδών (συγγραφείς, ιδεολογικά και αισθητικά ρεύματα, θεωρία του δράματος): Κατάταξη και μελέτη των ειδών (ποιητικό θέατρο, θέατρο πρόζα, λυρικό θέατρο)». Η ανακοίνωση εντάσσεται στο ανωτέρω ερευνητικό πρόγραμμα, που υλοποιείται με χρηματοδότηση του προγράμματος «Θαλής»-Αριστεία για την έρευνα (2012-2015) με επιστημονική υπεύθυνη του έργου την Καθηγήτρια κ. Άννα Ταμπάκη.

** Αικατερίνη Διακουμοπούλου-Ζαραμπούκα, Δρ. Θεατρολόγος, Διδάσκουσα Τμήματος Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Εξωτερική Συνεργάτιδα του Προγράμματος «Χρυσυαλλίς», μέλος της ερευνητικής ομάδας του 2ου υποέργου.

¹ Στο πλαίσιο του ερευνητικού προγραμματισμού του ΚΝΕ/ΕΙΕ, (Εκθεση εικοσαετίας 1980, 42-43) αποδελτιώθηκαν τότε τα περιοδικά: α) *Ερμής ο Λόγιος* (Βιέννη 1811-1821), β) *Αθηνά* (Παρίσι 1819), γ) *Καλλιόπη* (Βιέννη 1819-1821), δ) *Μέλισσα* (Παρίσι 1819-1821), ε) *Μουσείον* (Παρίσι 1819), στ) *Ειδήσεις διά τα Ανατολικά Μέρη* (1811), ζ) *Ελληνικός Τηλέγραφος* (1812-1836) και η) *Φιλολογικός Τηλέγραφος* (Βιέννη 1817-1821). (βλ. *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά: Ευρετήρια*, 1971-1983).

Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει το υπό εκπόνηση πρόγραμμα «Χρυσάλλης» και αυτό βέβαια εν μέρει, γιατί η πλήρης αποδελτίωση όλων των περιοδικών του 19ου αιώνα, ξεφεύγει από τα περιορισμένα χρονικά όρια ενός συγκεκριμένου προγράμματος.

Με την επισήμανση ότι το θέατρο στον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19ου αιώνα δεν έχει τύχει μέχρι σήμερα μιας επιμέρους μελέτης, παρά το γεγονός ότι όλοι οι ειδικοί μελετητές του θεάτρου έχουν αντλήσει υλικό από αυτόν, θα επιχειρήσουμε μία πρώτη συνοπτική παρουσίαση, ενδεικτική των δημοσιευμάτων γύρω από το θέατρο στα πρώτα τριάντα χρόνια (1840-1872) από την εμφάνιση των περιοδικών κατά την μετεπαναστική περίοδο, μέσα από τα εξής εννέα (9) περιοδικά που έχουν περιληφθεί προς αποδελτίωση στο πρόγραμμα «Χρυσάλλης»:

1. «Ευρωπαϊκός Εραμιστής» (1840-1843)
2. «Αποθήκη των Ωφελίμων και
Τερπνών Γνώσεων» (1847-1849)
3. «Ευτέρπη» (1847-1855)
4. «Ιωνική Μέλισσα» (1850-1852)
5. «Πανδώρα» (1850-1872)
6. «Θελξινόη» (1855-1857)
7. «Φιλόκαλος Σμυρναίος» (1858-1859)
8. «Χρυσάλλης» (1863-1866)
9. «Ιλισσός» (1868-1872)

Το περιεχόμενο του αποδελτιωμένου σχετικού υλικού², από τα ανωτέρω περιοδικά, μας οδήγησε στην ταξινόμησή του σε τέσσερις ενότητες: α) Ελληνική Δραματουργία, β) Ευρωπαϊκή Δραματουργία και γ) Αρχαίο θέατρο, ενώ συγκροτούνται και άλλες ενότητες όπως: δ) Βιογραφίες θεατρικών συγγραφέων, ε) Βιβλιοκρισίες θεατρικών έργων, στ) Θεατρικές ειδήσεις κ.ά. στις οποίες δεν θα αναφερθούμε λόγω του επιβεβλημένου περιορισμού της έκτασης της εισήγησης.³

Α' Ελληνική Δραματουργία

Το πρώτο χρονολογικά εμφανιζόμενο θεατρόμορφο έργο στα υπό εξέταση περιοδικά είναι το *Ειδύλλιον* του Ξενοφώντος Ραφόπουλου ή Ραφτόπουλου, Σμυρναίου λόγιου (1828-1859) που δημοσιεύεται στην *Ευτέρπη* το 1848. Πρόκειται για έμμετρο διάλογο βουκολικού περιεχομένου ανάμεσα σε δύο πρόσωπα τον Αυθέντη και τον Βουκόλο με θέμα τον

² Για την καταγραφή του αποδελτιωμένου υλικού που χρησιμοποιείται στην παρούσα εισήγηση βλ. Αρθρογραφία στο Β' μέρος της Βιβλιογραφίας.

³ Η ενότητα για το Λυρικό Θέατρο δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα ανακοίνωση διότι αποτελεί αντικείμενο πραγμάτευσης της εισήγησης των Αύρα Ξεπαπαδάκου και Αλέξανδρου Χαρκιολάκη.

ανεκπλήρωτο έρωτα του Βουκόλου, ερωτευμένου με την κόρη του αφέντη του, γεγονός που θα τον οδηγήσει στο θάνατο. (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2006, 230) Απηχώντας το πεισιθανάτιο πνεύμα του ρομαντισμού της εποχής, το κείμενο αυτό, αποτελούμενο από 18 τετράστιχες στροφές, βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ ποίησης και θεατρικής μορφής που στηρίζεται μόνο στη διαλογικότητα. Ασχολούμενος με την ποίηση από την ηλικία των 9 χρόνων, ο Ραφτόπουλος θα φύγει από τη ζωή τέσσερα χρόνια αργότερα το 1852 σε ηλικία 24 ετών, έχοντας στο ενεργητικό του πέρα από το κείμενο αυτό, άλλες δύο θεατρόμορφες δοκιμές του (*Αρετή και Μόσχος* και *Αι Χελιδόνες*), επίσης την έκδοση στη Σμύρνη του βραχύβιου φιλολογικού περιοδικού *Τρεις Χάριτες* το 1844 (Χατζηδήμος, 112) και το μυθιστόρημα *Το φρικτόν λάθος* το 1850, που θα διασκευαστεί αργότερα σε τετράπρακτο θεατρικό έργο και θα παιχτεί στη Σμύρνη το 1867 από το θίασο του Παντελή Σούτσα (Χατζηπανταζής 2002, 602-603).

Ένα χρόνο μετά, το 1849 εντοπίζεται στο περιοδικό *Φιλόκαλος Σμυρναίος* μία μονόπρακτη κωμωδία με τίτλο *Τύχη με το καντάρι*, με κεντρικό ήρωα τον απένταρο Παύλο Ανάργυρο που βρίσκεται μπροστά σε ένα κυκεώνα οικονομικών προβλημάτων που συνεχώς αυξάνουν. Έχοντας περιέλθει σε απόγνωση, σκέφτεται να θέσει τέρμα στη ζωή του, όμως αναπάντεχα η τύχη του χαμογελά, όταν βρίσκει μια καλά αμειβόμενη εργασία και παράλληλα γίνεται αποδέκτης χρηματικού ποσού (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2006, 270).

Πρόκειται για σύντομο σε έκταση (3 σελ.) κωμωδιογράφημα που στηρίζει την κωμικότητά του στην απρόσμενη εναλλαγή καταστάσεων, χωρίς φιλοδοξίες σκηνικής παρουσίας του.⁴ Δημοσιεύτηκε ανώνυμα με πιθανό συγγραφέα του τον εκδότη του περιοδικού Νικόλαο Κοντόπουλο, Σμυρναίο λόγιο, ο οποίος αργότερα θα επιδείξει θεατρική δραστηριότητα ως καθηγητής στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης ανεβάζοντας *Οιδίποδα τύραννο* με μαθητές του το 1870 σε δική του ελεύθερη μετάφραση (Σολομωνίδης 1954, 83).

Μετά μια δεκαετία, στην οποία εμφανίζεται να πυκνώνει η συγγραφή μονόπρακτων κωμωδιών (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2002, 87-91), απαραίτητου συμπληρώματος του δεύτερου μέρους, μετά το δράμα σε όλες τις παραστάσεις της εποχής, εντοπίζονται τέσσερα μονόπρακτα του νεαρού τότε Ιωάννη Καμπούρογλου (1851-1903) που δημοσιεύονται στο περιοδικό *Ιλισσός* το 1869 και 1870. Πρόκειται για τρεις κωμωδίες⁵ και ένα ιστορικό δράμα,⁶ πρωτόλειες δραματουργικές απόπειρες, που δεν θα βρουν το δρόμο τους στη σκηνή.⁷

⁴ Άλλωστε δεν έχει εντοπιστεί παράστασή του.

⁵ Πρόκειται για τις μονόπρακτες κωμωδίες «Η χήρα» (Καμπούρογλου, 281-286), «Παλαιοί φάκελλοι, νέα πάθη» (Καμπούρογλου, 372-381) και «Πως τρέφεται ο έρωας» (Καμπούρογλου, 170-184).

⁶ Πρόκειται για το μονόπρακτο δράμα του «Ο θάνατος του Φειδίου» (Καμπούρογλου, 137-144, 209-219).

⁷ Για τα μονόπρακτα έργα του πέραν των ανωτέρω αναφερόμενων βλ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2002, 87-219. Ο Ιωάννης Καμπούρογλου ασχολήθηκε επίσης με τη μετάφραση θεατρικών έργων της ευρωπαϊκής

Τις δύο τελευταίες χρονιές της εξεταζόμενης περιόδου (1870-1872) στο ίδιο περιοδικό (*Ιλισσός*), εντοπίζονται πέντε θεατρικά έργα, τέσσερα δράματα από τα οποία δημοσιεύτηκαν ενδεικτικά αποσπάσματα και μία κωμωδία που δημοσιεύεται ολόκληρη σε συνέχειες, και αφορούν έργα που είχαν υποβληθεί στο Βουτσιναίο Δραματικό Διαγωνισμό. Πρώτο δημοσιεύεται απόσπασμα του έργου *Η χριστιανή Ευγενία, ήτοι Το φρόνημα των πρώτων χριστιανών*⁸ έμμετρο πεντάπρακτο δράμα του Αντώνιου Αντωνιάδη, με θέμα από την εποχή των διωγμών των χριστιανών στη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το οποίο μοιράστηκε εξ ημισείας το Α΄ βραβείο του Βουτσιναίου του 1870 με το τετράπρακτο σατυρικό δράμα του Κωνσταντίνου Βερσή *Αντίβας εν Γορτόνι*,⁹ απόσπασμα του οποίου δημοσιεύεται στη συνέχεια στο ίδιο περιοδικό.

Τον Α΄ Έπαινο της ίδιας χρονιάς αποσπά το πεντάπρακτο δράμα *Ο τελευταίος κόμης των Σαλώνων*¹⁰ του Σπυρ. Λάμπρου (1851-1919). Με υπόθεση παρμένη από το *Χρονικό του Γαλαξειδίου* του Κων. Σάθα, το έργο εμφανίζεται στο περιοδικό με μικρό απόσπασμά του. Θα εκδοθεί¹¹ αυτοτελώς την ίδια χρονιά και θα παιχτεί στην Αθήνα στις 5 Νοεμβρίου 1870 από την Ελληνοδραματική Εταιρεία των Παντελή Σούτσα και Διονυσίου Ταβουλάρη (Χατζηπανταζής 2002, 88).

Με παραπλήσιο περιεχόμενο από την εποχή της Καταλονικής κατοχής στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, δημοσιεύεται επίσης απόσπασμα από το πεντάπρακτο έργο *Ο άρχων του Ολύμπου ή Ιωάννης ο Καταλάνος* του Μαρίνου Κουτούβαλη¹² (1850-1926). Πρόκειται για ιστορικό δράμα η δράση του οποίου τοποθετείται στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας το 1313 μ.Χ.

δραματοουργίας, τα οποία παίχτηκαν κατ' επανάληψη στην ελληνική σκηνή (*Οι αδιάφοροι* μονόπρακτο δράμα του Ισπανού διπλωμάτη στην Αθήνα Enrique Gaspar (εκδόθηκε στην Αθήνα το 1874 και στην Κ/πολη το 1882), *Ιόνη* τρίπρακτο μελόδραμα του Περούζινη (εν Αθήναις 1874), *Ραμπαγός*, πεντάπρακτη κωμωδία του Victorien Sardou (εν Αθήναις 1878), *Δαλιδά* τετράπρακτο δράμα του Octave Feuillet (εν Κ/πολει 1882), *Ιωάννα των δακρύων και Ιωάννα των γελώτων* τετράπρακτο δράμα των Dunanoir και A. de Keraniou (εν Κ/πολει 1882), *Το στοιχείο* δράμα του Calderon de la Barca (εν Αθήναις 1903), *Πατρίς* πεντάπρακτο δράμα του Victorien Sardou (εν Αθήναις 1903), *Ο Αλκάδης της Θαλαμέας*, δράμα του Calderon de la Barca (εν Αθήναις 1903 και 1912) και *Σεβέρρος Τορέλλης* πεντάπρακτο δράμα του François Coppée (εν Αθήναις 1905), και παρά τις αποτυχημένες συμμετοχές του στους πρώτους θεατρικούς διαγωνισμούς, θα εμφανιστεί αργότερα ως κριτής στο Διαγωνισμό των Ολυμπίων (1888), στο Ρετσίειο Διαγωνισμό (1895) και στο Διαγωνισμό του Συλλόγου των Φιλοτέχνων (1896) (Πετράκου 1999, 140, 381, 384).

⁸ Το έργο είχε υποβληθεί ξανά στον ίδιο διαγωνισμό το 1862, αλλά ανεπιτυχώς, όμως τη δεύτερη φορά, το 1870, χαρακτηρίζεται ως *εξαιρετικό με ενδιαφέροντα επεισόδια, θρησκευτικό συναίσθημα, τέλειους χαρακτήρες και βραβεύεται* (Πετράκου 1999, 42). Αναλυτική παρουσίαση του περιεχομένου του (βλ. Χατζηπανταζής 2006, 312-313). Πέρα από τη δημοσίευση του αποσπάσματός του, (Αντωνιάδης 1870) εκδίδεται και αυτοτελώς την επόμενη χρονιά (εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, 1871), όμως παρ' όλα αυτά δεν φαίνεται να έχει εντοπιστεί παράστασή του.

⁹ Το έργο εκδόθηκε αυτοτελώς την ίδια χρονιά (εν Αθήναις, 1870) όμως και αυτό δεν γνώρισε τα φώτα της σκηνής (Πετράκου 1999, 42).

¹⁰ Περισσότερα για το έργο (βλ. Πετράκου 1999, 41), και αναλυτική παρουσίασή του (βλ. Χατζηπανταζής 2006, 309 και Πετράκου 2014, 134-139).

¹¹ Τυπώθηκε στο τυπογραφείο του περιοδικού *Ιλισσός*.

¹² Γεννήθηκε στη Σμύρνη, με καταγωγή από τη Ζάκυνθο. Ήταν γιατρός και παράλληλα ασχολήθηκε επί μακρόν με τη συγγραφή θεατρικών έργων (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2006, 250 passim).

με κεντρικό πρόσωπο τον σκληρό ηγεμόνα της περιοχής Ιωάννη τον Καταλάνο και εμφανείς επιρροές από τη *Μαρία Δοξαπατρή* του Δημ. Βερναρδάκη (Πετράκου 2012, 139-142). Το έργο, που είχε υποβληθεί ανεπιτυχώς το 1872 στο Βουτσιναίο Διαγωνισμό, εκδόθηκε αυτοτελώς το 1873, όμως δεν ευτύχησε να γνωρίσει τα φώτα της ράμπας.

Όλα τα ανωτέρω ιστορικά δράματα εντάσσονται στο κίνημα του ελληνικού ρομαντισμού που αντλεί τη θεματική του από το Βυζάντιο και τους νεότερους χρόνους, σε μία προσπάθεια αναζήτησης της ελληνικότητας, πάντα με απώτερο σκοπό την αναζήτηση της ελληνικής ταυτότητας και την ενδυνάμωση της εθνικής συνείδησης, στόχευση που υπηρέτησαν με προσήλωση οι Δραματικοί Διαγωνισμοί (Πετράκου 1999). Ήταν λοιπόν πολύ φυσικό, τα περιοδικά, αποτελώντας πάντοτε έκφραση σκέψης και βήμα διαλόγου των διανοουμένων της εποχής, να ενδιαφερθούν να δημοσιεύσουν αποσπάσματα των έργων αυτών, συμμετέχοντας στον πυρετό της πνευματικής ζύμωσης που προκαλούσε η διενέργεια των Διαγωνισμών, με σκοπό την ευρύτερη διάχυσή τους στο αναγνωστικό κοινό, η οποία μέσω της κυκλοφορίας ενός περιοδικού μπορούσε ευχερέστερα και ταχύτερα να επιτευχθεί.

Την ενότητα αυτή συμπληρώνει η τρίπρακτη κωμωδία του Παναγιώτη Ζάνου *Ανδρογοναικομαχία*. Με υπόθεση παρμένη τόσο από τις *Εκκλησιάζουσες*, τη *Λυσιστράτη* και τις *Θεσμοφοριάζουσες* του Αριστοφάνη, όσο και τη *Γυναικοκρατία* του Δημ. Βυζάντιου, το έργο πραγματεύεται τον αιώνιο ανταγωνισμό των δύο φύλων για επικυριαρχία, διαμάχη που θα καταλήξει σε εκατέρωθεν υποχωρήσεις (Χατζηπανταζής 2004, 67-69). Υποβάλλεται στο Διαγωνισμό των Ολυμπίων το 1870, χωρίς όμως να διακριθεί (Πετράκου 1999, 63). Παρ' όλα αυτά θα δημοσιευτεί ολόκληρο σε συνέχειες στο περιοδικό *Ιλισσός* από τον Δεκέμβριο του 1870 έως τον Γενάρη του 1871, οπότε θα παιχτεί με επιτυχία στην Αθήνα στις 14 Ιαν. 1871 από το θίασο Παντελή Σούτσα – Διον. Ταβουλάρη (Πετράκου 1999, 134) και στη συνέχεια θα εκδοθεί αυτοτελώς.

Β' Ευρωπαϊκή Δραματολογία

Την δεύτερη ενότητα συγκροτούν θεατρικά έργα της ευρωπαϊκής δραματολογίας που δημοσιεύονται στα υπό εξέταση περιοδικά μεταφρασμένα στα ελληνικά. Από το σύνολο των δεκαοκτώ (18) σχετικών αναγραφών, οι δεκατρείς (13) αφορούν στη δημοσίευση μονόπρακτων έργων, φαινόμενο που εντάσσεται στη γενικότερη προσπάθεια δημιουργίας ενός corpus μονόπρακτων θεατρικών έργων για την κάλυψη θεατρικών αναγκών και όχι μόνο (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2002, 87-219). Το έντονο αυτό ενδιαφέρον ερμηνεύεται από το γεγονός ότι τα κείμενα αυτά περιορισμένης έκτασης αφενός μπορούσαν εύκολα και γρήγορα να μεταφραστούν στα ελληνικά, κινητοποιώντας προς τούτο λόγιους της εποχής (συγγραφείς,

μεταφραστές, δημοσιογράφους κ.ά.),¹³ αφετέρου είχαν εξασφαλίσει τη δυνατότητα δημοσίευσής τους στο φιλόξενο χώρο των περιοδικών, τα οποία επεδίωκαν να εμπλουτίσουν την ύλη τους με εύπεπτα θεατρικά ή θεατρόμορφα αναγνώσματα. Δεν μας είναι γνωστή πάντως η διαδικασία επιλογής των κειμένων αυτών, εάν δηλ. την ευθύνη της επιλογής είχε ο εκδότης ή ο διευθυντής του περιοδικού, ή κάποιος από τη συντακτική επιτροπή, ή εάν προτεινόνταν από τους μεταφραστές.

Ενδεικτικά μνημονεύουμε τη δημοσίευση των μονόπρακτων: *Το ρόδο που μοσχοβολά δεν μοιάζει στο χορτάρι*¹⁴, δραματική πράξη που μετέφρασε ο Γεώργιος Χ. Ζαλοκώστας, *Η Άγαρ εν τη ερήμω*,¹⁵ λυρική σκηνή της Mme de Stael που μετέφρασε η παιδαγωγός Πολυτίμη Κουσκούρη, οι μονόπρακτες κωμωδίες *Όνος και ρυάκιον*¹⁶ του Alfred de Musset, και *Δόξα και έρωσ*¹⁷ του Joseph Mery, *Επεισόδιον του πολέμου των δύο ρόδων*¹⁸ ανώνυμου συγγραφέα που μεταφράζει η Καλλιρόη Αντωνιάδου, *Το πανδοχείον του βίου*,¹⁹ μονόπρακτο του Alphonse Karr και *Σκηναί Παρισινάι: Κίρκη*²⁰ του Octave Feuillet, έργα που μετέφρασε ο Δημ. Ι. Καλογερόπουλος (ΔΙΚ), *Τα ρωμαντικά δράματα*²¹ παρωδία κατά το ιταλικόν, *Η γυνή ομοιάζει την σκιάν σου*²² και *Ο πίλος του ωρολογοποιού*²³ της Delphine de Girardin, μονόπρακτες κωμωδίες που μετέφρασε ο Κων/νος Ι. Δραγούμης και *Η χαρά προξενεί τρόμον*,²⁴ μονόπρακτη κωμωδία του Emile de Girardin που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην *Πανδώρα* το 1871.

Από τα υπόλοιπα πέντε (5) πολύπρακτα που βρίσκονται δημοσιευμένα στα υπό εξέταση περιοδικά, το πρώτο είναι μία δίπρακτη κωμωδία *Το αριστείον της ζωγραφικής ή η*

¹³ Ας σημειωθεί ότι ένας αριθμός μεταφράσεων δημοσιεύονται χωρίς μνεία μεταφραστή, ή μόνο με αρχικά ή αστερίσκο/ους, γεγονός που υποκρύπτει δύο εκδοχές: Η μετάφραση να έχει γίνει από τον ίδιο τον εκδότη/διευθυντή του περιοδικού ή από μέλος της συντακτικής του ομάδας ή να πρόκειται για μεταφραστική δοκιμή πιθανώς πρωτοεμφανιζόμενου μεταφραστή που επιθυμεί να κρύψει στην ανωνυμία την απειρία του.

¹⁴ *Ευτέρπη*, 1855, 132-138.

¹⁵ *Ευτέρπη*, 1855, 184-188. Πρόκειται για το έργο *Agar dans le désert: Petit drame biblique* της Mme de Staël (1766-1817) που το ξαναβρίσκουμε μεταφρασμένο από τον Μ. Π. Γκεντιλίνη στην *Πανδώρα* 1868, 468-471.

¹⁶ *Πανδώρα*, 1862, 156-162. Πρόκειται για το έργο του Alfred de Musset, *L'âne et le ruisseau: Comédie en 1 acte*. Paris: Charpentier, 1858.

¹⁷ *Πανδώρα*, 1867, 543-547. Πρόκειται για το έργο *Gloire et amour* του Joseph Méry (1797-1866). Είχε δημοσιευτεί στον τόμο: *Nouveau théâtre de salon*. Paris: Michel Lévy Frères, 1865 στη σειρά "Bibliothèque Contemporaine".

¹⁸ *Γλισσός*, 1868, 118-122. Πιθανώς πρόκειται για δραματοποίηση υποθέσεως από το μυθιστόρημα του Aristide de Gondrecourt *Les derniers Kerven: Episode de la guerre de Deux Roses*. Paris: A. Cadot, 1844.

¹⁹ *Πανδώρα*, 1869, 271-275. Πρόκειται για το έργο του Alphonse Karr (1808-1890) *L'auberge de la vie: Proverbe en un acte*. Paris: Michel Lévy Frères, 1869 που είχε παιχτεί στη Nice.

²⁰ *Πανδώρα*, 1869, 311-315. Πρόκειται για το έργο *Circé, scène parisienne, proverbe en un acte* του Octave Feuillet (1821-1890).

²¹ *Γλισσός*, 1870, 251-262.

²² *Πανδώρα*, 1870, 417-425.

²³ *Πανδώρα* 1871, 477-491. Πρόκειται για το έργο της Delphine de Girardin (1804-1855) *Le chapeau d'un horloger: Comédie un 1 acte en prose*. Paris: Michel Lévy Frères, 1859 που είχε παιχτεί στο Théâtre de Gymnase στις 16 Δεκ. 1854.

²⁴ Πρόκειται για το έργο του Emile de Girardin (1806-1881) *La joie fait peur: Comédie en 1 acte en prose*. Paris: Michel Lévy Frères, 1854 που παίχτηκε στο Παρίσι στο Théâtre-Français στις 25 Φεβρ. 1854.

εικόν της Δανάης²⁵ ο συγγραφέας της οποίας δεν μνημονεύεται ούτε ο μεταφραστής της. Το έργο δεν εντοπίζεται να παίζεται. Ακολουθεί *Ο Οθέλλος* του Σαίξπηρ που δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό *Φιλόκαλος Σμυρναίος* το 1858 χωρίς μνεία μεταφραστή.²⁶ Θα παιχτεί για πρώτη φορά στην Αθήνα το 1866 από το θίασο «Αισχύλο» Π. Σούτσα – Δ. Ταβουλάρη σε μετάφραση του Δημ. Βικέλα η οποία θα εκδοθεί αυτοτελώς στην Κ/πολη το 1873 και στην Αθήνα το 1876.

Ακολουθούν τρία ακόμη δράματα, η *Ιουλία*²⁷ του Octave Feuillet τρίπρακτο δράμα που δημοσιεύεται σε συνέχειες στην *Πανδώρα* το 1869 χωρίς μνεία μεταφραστή και *Οι παράφρονες*²⁸ τετράπρακτο δράμα του Riccardo di Castelvechio που δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό *Ιλισσός* την ίδια χρονιά σε μετάφραση Σπυρ. Λάμπρου.²⁹ Οι δύο ανωτέρω μεταφράσεις αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα ταυτόχρονης ή με μικρή χρονική απόσταση μετακένωσης κειμένων της ευρωπαϊκής δραματουργίας στην ελληνική γλώσσα, αποκαλυπτικό ότι τα περιοδικά ενημερώνονταν συχνά σχετικά γρήγορα για την έκδοση θεατρικών έργων ή την παρουσίασή τους σε ευρωπαϊκά θέατρα.

Η ενότητα αυτή συμπληρώνεται με την δημοσίευση της *Ευλαλίας Ποντούα*,³⁰ πεντάπρακτου δράματος του Frédéric Soulié (1800-1847) που δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό *Ιλισσός* από το Μάιο 1870 έως το Νοέμβριο 1871, χωρίς όμως μνεία του μεταφραστή.

Ολοκληρώνοντας την ενότητα αυτή παρατηρούμε ότι από το σύνολο των μεταφρασμένων δεκαοκτώ (18) έργων της ευρωπαϊκής δραματουργίας που δημοσιεύονται στα υπό εξέταση περιοδικά, δεκαπέντε (15) είναι έργα της γαλλικής δραματουργίας, δύο της ιταλικής (*Οι παράφρονες*, *Τα ρομαντικά δράματα*) και ένα (1) της αγγλικής (*Οθέλλος*), ενώ στους μεταφραστές εντοπίζονται και δύο γυναίκες, η παιδαγωγός Πολυτίμη Κουσκούρη³¹ (1820-1854) που μεταφράζει το μονόπρακτο δράμα *Η Αγάρ εν τη ερήμω* της Mme de Stael και η Καλλιρόη Αντωνιάδου που μεταφράζει το *Επεισόδιον του Πολέμου των δύο ρόδων*, αντιπροσωπευτικό δείγμα εμφάνισης της γυναικείας λογοσύνης στον τομέα της μετάφρασης

²⁵ *Πανδώρα*, 1852, 97-107.

²⁶ Πίσω από την ανωνυμία το πιθανότερο είναι να κρύπτεται ο Σμυρναίος λόγιος Νικόλαος Κοντόπουλος, εκδότης του περιοδικού *Φιλόκαλος Σμυρναίος*, δημοσιογράφος, θεατρικός συγγραφέας και εκπαιδευτικός. Πρόκειται για την πρώτη απόπειρα μετάφρασης του έργου στα ελληνική, η οποία δεν γνωρίζουμε εάν έχει χρησιμοποιηθεί σε παράσταση του έργου.

²⁷ Πρόκειται για το έργο του Octave Feuillet *Julie: drame en 3 actes*. Paris : Michel Levy, 1869, που παίχτηκε στην Comédie-Française στις 4 Μαΐου 1869. Στην ελληνική σκηνή δεν εμφανίζεται να παίζεται.

²⁸ Πρόκειται για το έργο του Riccardo di Castelvechio *I matti: Commedia in quattro atti*. Milano: F. Sanvito, 1866.

²⁹ Στη μετάφραση αυτή παίχτηκε στην Αθήνα στις 12 Δεκ. 1876 (Χατζηπανταζής 2002, 216).

³⁰ Πρόκειται για το έργο *Eulalie Pontois: Drame en 5 actes* που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1843 και παίχτηκε στο Théâtre Ambigu-Comique στις 18 Μαΐου της ίδιας χρονιάς. Στην Ελλάδα θα παιχτεί στην Αθήνα από το θίασο Μένανδρο στις 5 Νοεμ. 1877 (Χατζηπανταζής 2012, 245).

³¹ Μπούμπουρα, 2011. Επίσης Ριζάκη, 2007.

θεατρικών έργων, το 19^ο αιώνα, ισχνής μεν, αλλά ευπρόσωπης παρουσίας, πέραν της χρονικά μεταγενέστερης σχετικής ενασχόλησης των ηθοποιών Πιπίνας Βονασέρα, Ελένης Κοτοπούλη και Ελένης Αυγερινού (Σταματοπούλου-Βασιλάκου 2010, 45).

Συμπερασματικά, η δημοσίευση θεατρικών έργων σε σχέση με τη λοιπή λογοτεχνική παραγωγή (ποίηση και πεζογραφία) στα ελληνικά περιοδικά του 19ου αιώνα, όπως είναι ήδη γνωστό, είναι πολύ ισχνή, με παρατηρούμενες αυξομειώσεις σε μερικά από αυτά. (Καρποζήλου 1991, 178, 188-194). Έναντι της ελληνικής, υπερισχύει η παρουσία της ευρωπαϊκής θεατρικής δημιουργίας και ιδιαίτερα της γαλλικής δραματουργίας, έργα της οποίας μεταφράζονται κατά προτίμηση, φυσικό επακόλουθο της γαλλικής παιδείας των Ελλήνων λόγιων, που την μετακενώνουν στον ελληνικό χώρο, ανταποκρινόμενοι στο αίτημα της εποχής για πολιτισμική αναγέννηση από την Εσπερία.

Με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα από το αποδελτιωμένο υλικό των ανωτέρω εντύπων, συνάγεται το συμπέρασμα ότι τα περιοδικά, προκειμένου να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις ενός ευρέος και όχι ειδικού αναγνωστικού κοινού, επιλέγουν μεταφράσεις κατά κύριο λόγο σύντομων σε έκταση θεατρικών κειμένων, μονόπρακτων ή δίπρακτων και όταν πρόκειται για πολύπρακτα έργα, αυτά τα δημοσιεύουν σε συνέχειες, για να μην κουράσουν τους αναγνώστες τους και για να αφήσουν περιθώριο και για δημοσιεύσεις άλλων κειμένων. Το γεγονός ότι λίγα από αυτά τα θεατρικά κείμενα βρίσκουν το δρόμο τους για την ελληνική σκηνή, αποδεικνύει αφενός ότι τα θεατρικά έργα, πρωτότυπα ή μη, προσφέρονταν κυρίως προς ανάγνωση και λιγότερο για σκηνική αναπαράσταση και αφετέρου ότι οι μεταφραστικές επιλογές περιορίζονταν στον κύκλο ενδιαφερόντων των λόγιων, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τις δυνατότητες των νεόκοπων ακόμη τεχνιτών της υποκριτικής τέχνης στην Ελλάδα.

*Γ' Αρχαίο Θέατρο**

Το ενδιαφέρον για την αρχαιότητα σε όλες τις πτυχές της κυριαρχεί στον ελληνικό περιοδικό τύπο του 19^{ου} αιώνα, αντικατοπτρίζοντας το ζητούμενο της εποχής, σύνδεση του νέου Ελληνισμού με την αρχαία ελληνική κληρονομιά, με τελική στόχευση την τόνωση της εθνικής συνείδησης. Οι Νεοέλληνες ανακαλύπτουν την αρχαία Ελλάδα μέσα από την αρχαιοφιλία της Δύσης που ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα είχε στρέψει το ενδιαφέρον της σε όλες τις εκφάνσεις του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, επιρροές τις οποίες ενσωματώνει στα σύγχρονά της δημιουργήματα σε όλους τους τομείς των γραμμάτων και των τεχνών (φιλοσοφία, λογοτεχνία, θέατρο, μουσική, καλές τέχνες, αρχιτεκτονική).

* Την ενότητα αυτή επεξεργάστηκε και παρουσίασε στο Ε΄ Διεθνές Συνέδριο της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών η Αικατερίνη Διακουμοπούλου-Ζαραμπούκα.

Η πορεία προς την αναζήτηση και εγκόλπωση της αρχαίας πολιτιστικής κληρονομιάς από την πνευματική elite της απελευθερωμένης Ελλάδας ενδυναμώνεται από τα εντυπωσιακά αποτελέσματα των ανασκαφών των ξένων αρχαιολογικών αποστολών που έρχονται να προσθέσουν νέα ερείσματα τεκμηρίωσης του ιδεολογήματος της ελληνικότητας. Έτσι το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, υπό την επιρροή του βουαρικτικού νεοκλασικισμού αλλά και του ρομαντισμού, θα χρησιμοποιήσει την ελληνική αρχαιότητα ως ακλόνητη απόδειξη της συνέχειας του Ελληνισμού, ιδεολόγημα που θα εξυπηρετήσει το κίνημα του Μεγαλοϊδεατισμού και του Αλυτρωτισμού, συντηρώντας ανέξοδα τον πατριωτισμό του ελληνικού λαού.³²

Στο πλαίσιο της πνευματικής και ιδεολογικής αυτής ζύμωσης το ενδιαφέρον για το αρχαίο θέατρο επιστρατεύτηκε ως ένα επιπλέον τεκμήριο αφενός της ελληνικότητας, αφετέρου της ευρωπαϊκής ταυτότητας του νεόκοπου κρατιδίου, αφού οι Δυτικοί είχαν ήδη διατρέψει στη μελέτη του και σε προσπάθειες αναβίωσής του.

Ήταν λοιπόν πολύ φυσικό, η στροφή προς την κλασσική αρχαιότητα να προσελκύσει το ενδιαφέρον των συντακτών των περιοδικών οι οποίοι εμπλουτίζουν την ύλη τους με θεματολογία σχετική με την αρχαία δραματουργία και το αρχαίο θέατρο. Από την πληθώρα των άρθρων για την αρχαιότητα, τέσσερις είναι οι κύριοι τομείς για το αρχαίο θέατρο που εντοπίζονται στα υπό εξέταση περιοδικά, οι οποίοι αναφέρονται εδώ με αντιπροσωπευτικά δημοσιεύματα:

- α) Η πρόσληψη του αρχαίου ελληνικού θεάτρου μέσω της ευρωπαϊκής δραματουργίας (βλ. ενδεικτικά Περί της συνθέσεως υπό Αλεξάνδρου Δουμά του δράματος *Orestie*, κατά τα πρότυπα των αρχαίων Ελλήνων ποιητών).³³
- β) Η πρόσληψη του αρχαίου δράματος μέσω της παραστασιογραφίας. Ενδεικτικά μνημονεύονται η παράσταση της *Αντιγόνης* στο Βερολίνο το 1842 και ο αντίκτυπός της στην αθηναϊκή παραστασιογραφία όπως αποτυπώνεται στην παράστασή της *Αντιγόνης* στο Ηρώδειο 1867,³⁴ η παράσταση της *Εκάβης* στη Χάλκη³⁵ και ο *Οιδίπους Τύραννος* στη Γαλλία.³⁶

γ) Η αρχαιολογία και η αρχιτεκτονική των αρχαίων θεάτρων.

³² Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: Σκοπετέα 1988, Κιτρομηλίδης 1996, Petropoulos 1997, Ντριώ 1998, Πολίτης 1998, Rosen 1998, Hobsbawm 2000, Διαμαντούρος 2002, Μυστακίδου 2004, Κρεμμυδάς 2010.

³³ *Θελξινόη*, 1856.

³⁴ Πρόκειται για την παράσταση της «Αντιγόνης» στο Βερολίνο του 1842. Είχε προηγηθεί η παράσταση στο Πότσταμ το 1841 σε σκηνοθεσία του Ludwig Tieck, με τα μελοποιημένα χορικά από τον Μέντελσον (*Πανδώρα* 1850). Βλ. επίσης: Σιδέρης 1963, Μαυρομούστακος 1999 και Ρεμεδιάκη 2004.

³⁵ *Πανδώρα*, 1856.

³⁶ *Πανδώρα*, 1857.

1. Η αρχαιολογία, η αρχιτεκτονική και η τοπογραφία εμφανίζεται συχνά συνυφασμένη με το αρχαίο θέατρο. (π.χ. Τοπογραφική περιγραφή της πόλης των Θηβών).³⁷
2. Περιγραφή των ευρημάτων ανασκαφής (π.χ. στη περιοχή της Ρώμης: γλυπτά, ένα θέατρο κ.α.).³⁸
3. Στοιχεία για το Θέατρο του Διονύσου και την ιστορία του μετά την ανακάλυψή του. Η ανασκαφή στο θέατρο του Διονύσου υπήρξε δημοφιλές θέμα για την αρθρογραφία των περιοδικών. Στα τεύχη της *Χρυσολίνας* του 1863 υπάρχουν εκτενή άρθρα για τις ανασκαφές στο θέατρο από Γερμανούς αρχαιολόγους, περιγραφή του θεάτρου και των αρχαιολογικών ευρημάτων, αναφορά στην ιστορική χρήση του χώρου.³⁹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει ανυπόγραφο άρθρο στην *Πανδώρα*, όπου στηλιτεύεται η αδιαφορία των Αθηναίων για τη διάσωση και ανάδειξη των αρχαιοτήτων, αλλά και για τη δημιουργία μουσείου με σκοπό τη φύλαξη των αρχαιοτήτων του θεάτρου του Διονύσου.⁴⁰

δ) Μελέτες και κριτική ανάλυση για το αρχαίο θέατρο.

Κριτική ανάλυση (βλ. ενδεικτική ανάλυση του όρου "Μυθιστορία" όπως την περιγράφει ο Huet, με παραπομπές στον Αριστοτέλη).⁴¹

Παρουσίαση έργων και συγγραφέων (π.χ. το έργο του Αριστοφάνη και υποστήριξή του έναντι των επικριτών του. Στο τέλος του συγκεκριμένου άρθρου ο Ραγκαβής έχει προσθέσει βιβλιογραφία των νεώτερων εκδόσεων και μεταφράσεων έργων του Αριστοφάνη. Πρόκειται για μία συναρμογή κριτικής τοποθέτησης και φιλολογικής μελέτης).⁴²

Αρχαία ελληνική μουσική (π.χ. μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της μουσικής με έμφαση στην αρχαιοελληνική καταγωγή και τη θρησκευτική μουσική).⁴³

Φιλολογικές μελέτες (π.χ. μελέτη η οποία δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό *Θελξινόη* της Κ/πολης, με θέμα την εξέλιξη της Νέας Κωμωδίας και τη σημασία της για τον αντικατοπτρισμό των ηθών και των ιδεών της εποχής της.⁴⁴ Πρόκειται για μετάφραση του μελετήματος των M. Benoît και G. Guizot, με τίτλο: *Ο Μένανδρος ή Περί νέας κωμωδίας παρ Έλλησι*. Η μελέτη πραγματεύεται το περιεχόμενο της Νέας Κωμωδίας, η

³⁷ (*Αποθήκη των Ωφελίμων και των Τερπνών Γνώσεων* 1849). Ίσως πρόκειται για μελέτημα του Αλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβή, ο οποίος υπήρξε μόνιμος συνεργάτης του περιοδικού στον τομέα της Αρχαιολογίας.

³⁸ *Πανδώρα* 1850.

³⁹ Περβανόγλους 1863 και *Χρυσολίνας* 1863.

⁴⁰ *Πανδώρα* 1864.

⁴¹ Διαμαντόπουλος 1848.

⁴² Ραγκαβής, 1841.

⁴³ *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* 1848.

⁴⁴ *Θελξινόη*, 1856.

οποία αντλεί τη θεματολογία της κυρίως από την ιδιωτική ζωή. Σχολιάζονται οι κοινωνικοί ρόλοι της γυναίκας και ο τρόπος που παρουσιάζεται στη Νέα Κωμωδία. Επιμέρους σημαντικές ενότητες του άρθρου αφορούν στην επιστήμη της φιλολογίας και στην ανάδειξη της κωμωδίας σε αντικείμενο μελέτης καθώς και στη σχέση της Νέας Κωμωδίας με το σατυρικό δράμα. Δίνεται έμφαση στη θεματολογία, κυρίως στη θρησκευτική κριτική και τα ιδιωτικά ήθη, την εμφάνιση του έρωτα, τη σχέση κυρίου και δούλου. Όσον αφορά τη κριτική του θρησκευτικού συστήματος, περισσότεροι ευάλωτοι στη διακωμώδηση είναι οι θεοί με έντονες ανθρώπινες αδυναμίες. Η διαδικασία κριτικής του θρησκευτικού συστήματος ξεκινά από τον Όμηρο. Το δράμα, ακολουθώντας την κοινωνία, εντείνει την κριτική. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τραγωδίας και κωμωδίας. Οι συνθήκες που επικρατούσαν κατά τον αιώνα του Μενάνδρου, όταν και ήκμασε η Νέα Κωμωδία. Το τελευταίο μέρος της μελέτης εστιάζει στην εθιμική διάσταση που έχει λάβει η θρησκευτική εμπειρία στην Νέα Κωμωδία και στη σημασία της τύχης για την έκβαση της ζωής του ανθρώπου).

Οι βιογραφίες των δραματικών ποιητών (π.χ. βιογραφικές πληροφορίες για τον Σοφοκλή ή ακόμα και συγκρίσεις με Ευρωπαίους συγγραφείς οι οποίοι επηρεάστηκαν από τον μεγάλο τραγικό και συνέγραψαν έργα με την ίδια θεματολογία).⁴⁵

Άρθρα για νεανικό ή σχολικό αναγνωστικό κοινό (βλ. ενδεικτικά κείμενο του Θ. Καρούσου το οποίο αναφέρεται στις παραδόσεις του σχολικού έτους 1860-1861, όπου παραθέτει την υπόθεση της *Εκάβης* του Ευριπίδη καθώς και κάποια σχόλια για την τραγωδία.⁴⁶ Στο απόσπασμα αυτό ο συγγραφέας συμπληρώνει εκτενές βιογραφικό σημείωμα του Ευριπίδη και σχολιάζει βασικά χαρακτηριστικά του ύφους του, το οποίο συγκρίνει με εκείνο των άλλων δύο τραγικών ποιητών.

Μεταφρασμένα αποσπάσματα (π.χ. μετάφραση της *Λυσιστράτης*).⁴⁷

Η αρθρογραφία αρχαιοελληνικού περιεχομένου στην πλειονότητά της συγκροτείται από μεταφράσεις μελετημάτων και η θεωρητική τοποθέτηση των περισσότερων αρθρογράφων εμφανίζεται μιμητική, μεταφέροντας απλώς τις θέσεις των Ευρωπαίων λογίων. Οι μεταφρασμένες πραγματείες Ευρωπαίων ελληνοιστών επιλέγονταν τυχαία για να υπηρετήσουν τις δύο εθνικές «απαιτήσεις», την αδιάρρηκτη συνέχεια του ελληνισμού και τη θέση της

⁴⁵ Πείσανδρος 1850.

⁴⁶ Λιναρδάτος 1866 και *Πανδώρα* 1863.

⁴⁷ *Πανδώρα* 1864.

Ελλάδας σε σχέση με τη δύση, χωρίς κάποιο συγκεκριμένο άξονα με αποτέλεσμα τη στείρα πρόσληψη της ευρωπαϊκής αρχαιολογίας.⁴⁸

Μπορούσαν άραγε οι συντάκτες των περιοδικών στα μέσα του 19^{ου} αι. να συνδιαλεχθούν αυτοδύναμα με το αρχαιοελληνικό παρελθόν; Η απάντηση είναι μάλλον αρνητική, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, όπως αποτυπώνονται σε δύο ενδεικτικά παραδείγματα: Το πρώτο αφορά την ανακάλυψη του θεάτρου του Διονύσου και το ανυπόγραφο άρθρο στην *Πανδώρα* όπου στηλιτεύεται η αδιαφορία των Αθηναίων για τη διάσωση και ανάδειξη των αρχαιοτήτων,⁴⁹ την ίδια στιγμή όπου η επικαιρότητα εξήρε την γερμανική σκαπάνη και το δεύτερο παράδειγμα, πολύ πιο σημαντικό, αφορά στο πρώιμο άρθρο του Ραγκαβή, στον *Ευρωπαϊκό Ερασιστή* του 1841, στο οποίο ο διαπρεπής αρχαιολόγος εμβαθύνει στις αρετές της αριστοφανικής εργογραφίας.⁵⁰

Βιβλιογραφία

- Διαμαντούρος, Ν.: *Οι απαρχές της συγκρότησης του σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα: 1821-1828*. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 2002.
- Τα Ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά: Ευρητήρια*. Επιμ. Αγγελική Γαβαθά-Παναγιωτοπούλου, Ρωξάνη Αργυροπούλου, Άννα Ταμπάκη, Εμμανουήλ Φραγκίσκος. Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1971-1983. 3 τόμ.
- Καρπόζηλου, Μάρθα: *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1991.
- Κέντρον Νεοελληνικών Σπουδών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών: *Έκθεση εικοσαετίας: 1960-1980*. Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1980.
- Κιτρομηλίδης Π.: *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ 1996.
- Κρεμμυδάς Βασίλης: *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*. Αθήνα: Τυποθήτω 2010.
- Μαυρομούστακος, Πλάτων: «Παραστάσεις αρχαίου ελληνικού δράματος στην Ευρώπη κατά τους νεότερους χρόνους». Στο: *Γ' Διεθνής Επιστημονική Συνάντηση Επτανησιακής Γραμματείας Ελληνιστών*, Κέρκυρα, 1997. Αθήνα: Καστανιώτης, 1999: 77-87.
- Μπούμπουρα, Μαρία: *Γυναικεία εκπαίδευση: Η παιδαγωγός Πολυτίμη Κουσκούρη*. Μεταπτυχιακή Εργασία στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 2011.
- Μυστακίδου Αικατερίνη: *Η Μεγάλη Ιδέα στον τύπο του γένους*. Αθήνα: Πατάκης 2004.
- Ντριώ Εδουάρδος: *Η Μεγάλη Ιδέα: Η αναγέννηση του Ελληνισμού*. Μφρ. Αλεξάνδρα Δρακοπούλου. Αθήνα: Κάτοπτρο 1998.
- Πατρικίου, Έλενα: «Τα ανομολόγητα δάνεια. Οι πρώτες προσλήψεις δυτικοευρωπαϊκών φιλολογικών και αισθητικών ερμηνειών της τραγωδίας από τη νεοελληνική διάνοηση και το νεοελληνικό θέατρο». Στα *Πρακτικά Β' Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου*, Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα: Ergo 2004: 163-173.
- Πολίτης Αλ.: *Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων 1998.

⁴⁸ Πατρικίου, 2004.

⁴⁹ *Πανδώρα* 1864.

⁵⁰ Ραγκαβής 1841.

- Πετράκου, Κυριακή: *Οι θεατρικοί διαγωνισμοί:1870-1925*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999.
- Πετράκου, Κυριακή: «Η καταλανική παρουσία στο νεοελληνικό θέατρο» στον τόμο: *Η Καταλανο-αραγωνική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο*. Αθήνα: Ινστιτούτο Θερβάντες, 2012, 133-153.
- Ρεμεδιάκη, Ιωάννα: «Η πρώτη παράσταση της Αντιγόνης στην Ελλάδα και την Γερμανία. Μεταφραστικές και άλλες σχέσεις.» Στα *Πρακτικά του Β΄ Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου*. Τμήμα Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα: Ergo, 2004: 155-161.
- Ριζάκη, Ειρήνη: *Οι «γράφουσες» Ελληνίδες: Σημειώσεις για τη γυναικεία λογοσύνη του 19ου αιώνα*. Αθήνα: Κατάρτι, 2007.
- Σαχίνης Απόστολος: *Συμβολή στην ιστορία της Πανδώρας και των παλιών περιοδικών*. Αθήνα, 1964.
- Σκοπετέα, Ε.: *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο 1988.
- Σολομωνίδης, Χρ.: *Το θέατρο στη Σμύρνη:1675-1922*. Αθήνα, 1954.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις «Οι Έλληνες ηθοποιοί και το δραματουργικό τους έργο το 19ο αιώνα: Μία πρώτη σφαιρική προσέγγιση». *Πρακτικά Δημερίδας στη μνήμη της Αγνής Μουζενίδου με θέμα «Ο ηθοποιός και η τέχνη της υποκριτικής: Θεωρία και πράξη, ιστορία και παρόν»*. Επιμ. Γρηγόρης Ιωαννίδης Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών, Ergo, 2010, 35-45.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις: «Ελληνική βιβλιογραφία μονόπρακτων έργων του 19ου αιώνα: Α΄ συμβολή». *Παράβασις* 4 (2002) : 87-213.
- Σταματοπούλου-Βασιλάκου, Χρυσόθεμις: *Το θέατρο στην καθ' ημάς Ανατολή: Κωνσταντινούπολη-Σμύρνη: Οκτώ μελετήματα*. Αθήνα: Πολύτροπον, 2006.
- Χατζηδήμος, Αθανάσιος: «Συμυρναϊκή βιβλιογραφία». *Μικρασιατικά Χρονικά* 4 (1948): 112.
- Χατζηπανταζής, Θόδωρος: *Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως*. Τόμ. Α1-Α2. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002.
- Χατζηπανταζής, Θόδωρος: *Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβεως*. Τόμ. Β1-Β2. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012.
- Χατζηπανταζής, Θόδωρος: *Η ελληνική κωμωδία και τα πρότυπά της στο 19ο αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2004.
- Χατζηπανταζής, Θόδωρος: *Το ελληνικό ιστορικό δράμα από το 19ο στον 20ό αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών. 2006.
- Hobsbawm E. J.: *Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ. 2000.
- Petrooulos J. A.: *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*. Τόμοι Α΄-Β΄, Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ. 1997.
- Rosen Fr.: *Ο ελληνικός εθνικισμός και ο βρετανικός φιλελευθερισμός*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε. 1998.

Αρθρογραφία

- «Ανασκαφαί Ρώμης», *Πανδώρα Β΄* (1850): 47-48.
- «Η Αντιγόνη επί των νέων θεάτρων», *Πανδώρα Β΄* (1850): 44- 47.
- Αντωνιάδης, Αντώνιος: «*Η χριστιανή Ευγενία, ήτοι Το φρόνημα των πρώτων Χριστιανών*». *Ιλισσός Η΄-Θ΄* (1870):121-127.
- «*Το αριστέιον της ζωγραφικής ή η εικόν της Δανάης: Κωμωδία εις δύο πράξεις. Μετ. εκ του γαλλικού*». *Πανδώρα*, 52 (1852): 97-107.
- Βέρος: «*Τα ρομαντικά δράματα: Παρωδία κατά το ιταλικόν*». *Ιλισσός Η-Θ΄* (1870): 251-262.
- Βερσής, Κωνσταντίνος: «*Αννίβας εν Γορτόνι: Δράμα σατυρικών εις μέρη πέντε*». *Ιλισσός Ι΄* (30/9/1870): 273-276.

- «*Η γυνή ομοιάζει την σκιάν σου*: Κωμωδία εις 1 πράξιν. Μετ. ελευθέρως εκ του γαλλικού υπό Κων/νου Ι. Δραγούμη». *Πανδώρα* 498, (1870):417-425.
- Διαμαντόπουλος, Α.: «Περί του ορισμού της μυθιστορίας (Roman.)». *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* 17 (1848): 243-246.
- «Ελληνικόν δράμα εν Γαλλία». *Πανδώρα* 179 (1857): 252-253.
- «*Επεισόδιον του πολέμου των δύο ρόδων*. Εκ του γαλλικού. Μετ. Καλλιρόη Αντωνιάδου». *Ιλισσός Δ'* (1858): 118–122.
- Ζάνος, Παναγιώτης: «*Ανδρογυνομαχία*: Κωμωδία εις μέρη τρία». *Ιλισσός ΙΓ'-ΙΔ'* (1870): 358-371, *ΙΕ'-ΙΣΤ'* (1870): 404-416, *ΙΖ'* (1871): 441-445.
- «Θεατρική παράστασις». *Πανδώρα* 146, (1856): 45-46.
- «Θέατρον Διονύσου». *Πανδώρα* 339 (1864): 52-53.
- Καμπούρογλου, Ιωάννης: «*Ο θάνατος του Φειδίου*». *Ιλισσός Δ'* (1869): 137–144, *Στ'* (1869): 209–219.
- Καμπούρογλου, Ιωάννης: «*Παλαιοί φάκελλοι, νέα πάθη*». *Ιλισσός Ι'* (1870): 372–381.
- Καμπούρογλου, Ιωάννης: «*Πως τρέφεται ο έρωσ*: Μίμος εις τρεις σκηνάς». *Ιλισσός Στ'-Ζ'* (1870): 170–184.
- Καμπούρογλου, Ιωάννης: «*Η χήρα*: Δύο ώραι εντός αθηναϊκής αιθούσης». *Ιλισσός Θ'* (1869): 281–286.
- Κουτούβαλης, Μαρίνος: «*Ιωάννης ο Καταλάνος άρχων του Ολύμπου*». *Ιλισσός ΚΒ'* (1872): 516–519.
- Λάμπρος, Σπυρίδων: «*Ο τελευταίος κόμης των Σαλώνων*: Απόσπασμα». *Ιλισσός Στ'-Ζ'* (1872): 211-212.
- Λιναρδάτος, Διονύσιος: «*Υπόθεσις της Εκάβης και σκέψεις επί των δραμάτων του Ευριπίδου*». *Πανδώρα* 320 (1866): 186-189 και 321 (1863): 212-217.
- «*Ο Μένανδρος ή περί νέας κωμωδίας παρ Έλλησι*». *Θελξινόη ΙΕ'* [1856]: 97-105.
- «*Ορεστία*». *Θελξινόη 1* (1856): 24.
- Πείσανδρος: «*Οιδίπους Τύραννος*». *Η Ιωνική Μέλισσα 4* 1850: 47-48.
- Περβανόγλου, Π.: «*Το διονυσιακόν θέατρον των Αθηνών*». *Χρυσάλλις 3* (1863): 73-77.
- «*Περί μουσικής*». *Αποθήκη των Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων* 8 (1848): 25-48.
- «*Περί των εν τω Διονυσιακώ θεάτρω ανευρεθέντων αναγλύφων*». *Χρυσάλλις 15* (1863): 473-476.
- «*Ποικίλα*». *Πανδώρα* 333 (1864): 553-557.
- Ραγκαβής Α. Ρ.: «*Αριστοφάνης*». *Ευρωπαϊκός Εραμιστής Β'* (1841): 145-156.
- Ραφόπουλος, Ξενοφών: «*Ειδύλλιον*». *Ευτέρπη 11* (1848) : 12–13.
- «*Το ρόδον που μοσχοβολά δε μοιάζει στο χορτάρι*. Μετ. Γ. Χ. Ζαλοκώστας». *Ευτέρπη 54* (1855): 132–138.
- Σιδέρης, Γιάννης: «*Παλαιοί πόθοι για την αναβίωση της τραγωδίας*». *Θέατρο 8* (1963): 35-36.
- «*Τοπογραφία των Θηβών*». *Αποθήκη των Ωφελίμων και των Τερπνών Γνώσεων* 19 (1849): 9-11.
- «*Τύχη με το καντάρι*: Μονόπρακτη κωμωδία». *Ο Φιλόκαλος Σμυρναίος 7* (1859): 100-103.
- Castelvecchio, Riccardo: «*Οι παράφρονες*: Δράμα εις πράξεις τέσσερας». *Ιλισσός Ε'* (1869): 177-190, *Στ'* (1869): 219-230.
- Feuillet, Octave: «*Ιουλία*: Δράμα εις πράξεις τρεις και εις πεζόν λόγον». *Πανδώρα* 463 (1869): 125-135, 465 (1869): 165-172, 467 (1869): 213-217.
- Feuillet, Octave: «*Σκηναί Παρισινάί: Κίρκη*. Μετ. ΔΙΚ». *Πανδώρα* 472 (1869): 311-315.
- Girardin, Delphine de: «*Ο πίλος του ωρολογοποιού*: Κωμωδία εις 1 πράξιν μεταφρασθείσα ελευθέρως εκ του γαλλικού υπό Κων/νου Ι. Δραγούμη». *Πανδώρα* 501 (1871): 477-491.

- Girardin, Emile de: «*Η χαρά προξενεί τρόμον*: Κωμωδία εκ του γαλλικού». *Πανδώρα* 510 (1871): 133-136, 512 (1871): 184-186, 513 (1871): 207-210, 515 (1871): 257-261, 516 (1871): 284-288.
- Karr, Alfonse: «*Το πανδοχείον του βίου*. Μετ. ΔΙΚ.». *Πανδώρα* 470 (1869): 271-275.
- Mery, Joseph: «*Δόξα και έρως*». *Πανδώρα* 407, (1867): 543-547.
- Musset, Alfred de: «*Όνος και ρυάκιον*». *Πανδώρα* 295 (1862): 156-162.
- Musset, Alfred de: «*Φαντασιοσκοπία*». *Πανδώρα* 385 (1866): 20-24.
- Shakespeare: «*Οθέλλος ήτοι ο Μαύρος της Βενετίας*». *Φιλόκαλος Σμυρναίος* 49 (1858): 253-261, 20 (1858): 268-272, 21 (1858): 284-288, 22 (1858): 292-305, 23 (1858): 315-322, 24 (1858): 329-338.
- Soulié Frédéric: «*Ευλαλία Ποντουά: Δράμα εκ πράξεις πέντε μετά προλόγου*». *Ιλισσός Β'* (1870): 33-44, *ΚΔ'* (1871): 596-600, *Γ'* (1871): 54-61, *Δ'* (1871): 77-83, *Ε'* (1871): 105-110, *Στ'* (1871): 127-133, *Ζ'* (1871): 152-160, *Η'* (1871): 174-183, *Θ'* (1871): 195-203, *Ι'* (1871): 220-225, *ΙΒ'* (1871): 268-275, *ΙΓ'* (1871): 294-301, *ΙΔ'* (1872): 315-322.
- Staël, Mme de: «*Η Άγαρ εν τη ερήμω*: Δράμα ηθικόν εκ του γαλλικού. Μετ. Μ. Π. Γκεντιλίνης». *Πανδώρα* 432 (1868): 468-471.
- Staël, Mme de: «*Η Άγαρ εν τη ερήμω*: Λυρική σκηνή συντεθείσα το 1806. Μετ. Πολυτίμη Κουσκούρη». *Εντέρπη* 56 (1855): 184-188.